

ТЕТЯНА КУШНІРОВА
(Полтава)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЙ «ЖАНР» І «СТИЛЬ» У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Ключові слова: жанр, стиль, жанровий зміст, стильовий зміст, жанрова, стильова домінанта.

Жанри та стилі – важливі літературознавчі поняття, які синтезують у собі як загальні закономірності, так і окремі здобутки письменників. Поняття жанру і стилю давно використовують для осмислення тенденцій літературного процесу, з'ясування національної специфіки літератур та творчої індивідуальності митців. Попри те, що вивчення цих літературознавчих категорій почалося досить давно, залишається багато суперечливих питань, які потребують детальнішого розгляду, зокрема трактування самих понять «жанр» і «стиль» та їхнього взаємозв'язку в структурі художнього тексту. Дану проблему розглядали провідні літературознавці, як-от: М. Бахтін, Д. Лихачов, Г. Поспелов, В. Жирмунський, М. Гіршман, О. Соколов, П. Сакулін, А. Есалнек, Д. Наливайко. Попри те, що виокремлена проблема наразі досить актуальна, все ж висвітлена не повністю й потребує ґрунтовнішого трактування. Тому ми маємо на меті уточнити визначення понять жанру і стилю та розглянути критерії зближення цих категорій, дослідити взаємозв'язок та окреслити взаємопроникнення.

Хоча історія вивчення понять «жанр» і «стиль» досить давня, провідні вітчизняні та зарубіжні літературознавці періодично повертаються до цього питання, розглядаючи окреслені категорії під різними кутами зору. Попри безліч літературознавчих робіток, які стосуються трактування категорій жанру (М. Бахтін, С. Аверінцев, Ц. Тодоров, О. Потебня, Л. Чернець, А. Ткаченко, Б. Іванюк, Н. Копистянська та ін.) і стилю (Г. Поспелов, В. Жирмунський, М. Гіршман, О. Соколов, П. Сакулін, Я. Ельсберг, В. Ейдінова, А. Есалнек, Д. Наливайко та ін.), дослідники майже одностайні в тому, що ці категорії взаємопов'язані між собою. Наприклад, критики Н. Лейдерман, О. Скрипкова та ін. стверджують, що «в періоди, коли домінують нормативні художні принципи, стильова й жанрова структури тісно зрощені. Вони разом виступають утіленням і вираженням єдиного художнього канону» [11, с. 24]. Критики переконані, що класичні літературні зразки – це пропорційне поєднання жанру та стилю, хоча стиль, на відміну від жанру, «характеризує мобільні, рухливі якості літератури: стиль – передовсім індивідуальність, своєрідність, тоді як жанр пов'язаний з канонічними, стійкими властивостями твору» [11, с. 8]. М. Гіршман дає свою оцінку взаємозв'язку цих категорій: «Жанр визначає об'єктивно існуючу традицію..., конкретизує досвід попереднього історичного розвитку – «пам'ять мистецтва». Стиль ... перетворює закономірну організованість тексту в органічне вираження цілісної індивідуальності людини-творця» [5, с. 108]. Таке твердження має право на існування, хоча «диференціація стилю й жанру на «індивідуальне-традиційне» не підтверджується історичною практикою. Головне, що розрізняє стиль і жанр, – це їхні функції у створенні художнього цілого» [11, с. 9]

Літературознавчі довідники теж указують на зв'язок категорій «жанр» і «стиль» у структурі художнього твору. Наприклад, «Лексикон загального та порівняльного літературознавства» трактує жанр як вид змістовної форми, яка зумовлює цілісність

літературного твору, що визначається цілісністю теми, композиції та мовленнєвого стилю [13, с. 197]. Автори довідника акцентують увагу на тому, що важливого значення при визначенні жанру набуває тематичне наповнення, стильові особливості. Літературознавець В. Лесин у «Довіднику літературознавчих термінів» (1985) визначає жанр як «історично усталену класифікацію літературних творів за їх формою, обсягом та іншими ознаками» [14, с. 115]. «Інші ознаки», на думку автора, впливають на змістовність твору і несуть те, чим їх наповнить автор, тобто відтворюють авторський стиль.

Взаємозв'язку цих категорій присвячено багато розробок у літературознавстві, зокрема дослідник В. Жирмунський у статті «Завдання поетики» (1919-1923) стверджує, що елементом стилю є композиція, а з питанням композиції тісно пов'язане вчення про жанр. Літературознавець визначає поетичний жанр як «своєрідне композиційне завдання» [7, с. 32]. Г. Поспелов говорив, що розрізнення жанрового змісту творів вимагає відмінності в їх формі, тобто відкриває можливості для виокремлення їх у стилі [18, с. 306]. Дослідниця В. Ейдінова визначала стиль як категорію форми, тому зробила висновок про те, що «стилі створюють органічні для них форми», стиль формує жанр [24, с. 249]. А. Есалнек назвала жанрову специфіку стилетвірним фактором [25, с. 205].

П. Сакулін називає жанр одним з морфологічних складників стилю. Літературознавець наголошує на важливості виокремлення жанрів та визначення їх композиційних особливостей у процесі дослідження стилів. Дослідник аргументує повторюваність жанрів у різних літературних стилях і вказує на їх відмінності в стильовій структурі: «Кількість літературних жанрів все-таки більш-менш обмежена. Одні й ті самі жанри можуть повторюватися в різних стилях: оди писали класики XVII ст., продовжували їх писати пролетарські поети наших днів; поеми й драми були як класичними, так і романтичними; новели знайдемо в романтиків і реалістів тощо. Але в кожному стилі жанр набуває особливих рис, які взаємопов'язані з іншими ознаками стилю (з тематикою, ейдологією)» [19, с. 144].

М. Бахтін розглядає категорію жанру в розмаїтті мовної діяльності людини. Визначальним моментом цієї теорії є опис стійких зв'язків, які виникають у просторі мовної діяльності між явищами жанру висловлювання і стилю висловлювання. «Стиль уходить як елемент у жанрову єдність висловлювання», – писав Бахтін [2, с. 239].

Зв'язок між жанром і стилем у давньоруській літературі досліджував і Д.С. Лихачов: «Давньоруські жанри більше пов'язані з певними стилями, ніж жанри нового часу. Ми можемо говорити про єдність стилю панегіричного житія, літопису, хронографа і т.д.» [15, с. 70]. Взаємозв'язок двох категорій можна осмислити на рівні генетики, що поєднувала різноманітні нехудожні, прямо пропорційні основи (культурні, обрядові, ділові, пізнавальні й т.д.) й основи художні, що тільки зароджувалися. Тому становище категорії жанру в системі поетики є домінуючим і таким, для якого характерні синкретизм та традиціоналізм у їх складному поєднанні. Тому, на думку дослідника, у давньоруській літературі жанр організує не лише єдність стилю твору, але й «визначає собою образ автора» [15, с. 70]. Один автор по-різному сприймає себе як письменника в житті й літописі, у повчанні й урочистому слові. Д. Лихачов стверджує, що література Давньої Русі – це література не лише жанрових стилів, але й «жанрових образів» автора, жанрових типів авторської поведінки.

Літературознавець Б. Іванюк у «Жанрологічному словнику: Лірика» (2001) уводить термін «жанровий стиль» як «композиційно-мовленнєве виконання жанрового канону, виразна іпостась змістовності жанру як форми» [9, с. 19]. Поняття «жанровий

стиль» не є тотожним поняттю «стиль», оскільки: «По суті тематико-стильова єдність регламентує яву про змістовність жанру. Тому жанровий стиль не можна ототожнювати з сучасним розумінням стилю» [9, с.19]

Б. Томашевський використовує категорію стилю для розрізнення канонічних та «вільних» (неканонічних) жанрових форм. Автор стверджує, якщо в історії жанрів очевидна наскрізна спадковість і можливість органічного поєднання різночасових форм у структурі окремого твору, то в історії стилів на першому плані їх відмінності та взаємопротиставленість. Це твердження береться за основу при аналізі жанрових канонів [21, с. 326].

Американські дослідники Р. Уеллек та О. Уоррен наголошували на взаємопроникненні жанру і стилю, говорячи, що «літературними жанрами можна вважати встановлені правила, які одночасно визначають і визначаються манерою митця» [23, с. 242]. Літературознавці пов'язують жанрові особливості твору зі стильовими, тобто при аналізі літературного твору пропонують урахувати синтез жанру і стилю.

Автор популярної монографії з лінгвопоетичного аналізу, сучасний український дослідник Анатолій Науменко вважає, що функціональні стилі підрозділяються на підтипи (жанри) «в залежності від додаткової активності в них ще однієї з мовних функцій» [17, с. 38], серед яких він виділяє світомоделюючу, інформативну, прагматичну, комунікативну та естетичну. На вразливість цієї позиції, яка фактично ототожнює жанр і стиль, указав В. Тюпа у своїй роботі «Дві моделі літературного ряду», виявивши прямо протилежні концепції розвитку літератури. На його думку, історія жанрів, демонструючи наскрізну спадковість і єдність різночасових форм у структурі окремого твору, входить у відношення контрадикції з історією стилів, де на першому плані – стильові відмінності й відношення протиставленості [22].

Е. Бальбуров, розглядаючи міжпредметні зв'язки в межах дискурсного підходу, вважає, що синтез філософії, метафізики, психології відображається на жанрово-стильовій площині твору, оскільки втрачається її традиційна поетика. Уходить в обіг поняття «феноменологічне поле» авторської свідомості, що творить у новітній літературі свої жанрові різновиди. Дослідник вважає, що на сучасному етапі було б недоречним говорити про канонічне жанрове мислення, на зміну якому прийшли «індивідуальні жанрові конструкції», які ґрунтуються передовсім на глибинних змінах самої природи художньої творчості [1, с. 47].

Про специфіку новітніх жанрових утворень писав і О.Зиринов. Він уважав, що жанр утрачає традиційну функцію сталих структур і стає вмістилищем персональної творчості, «індивідуальної жанрової конструкції» [8, с. 87]. Літературознавці М. Гіршман та Н. Лисенко теж аналізували трансформацію жанру в новій літературі, стверджуючи, що «жанр стає одним з елементів індивідуальної стильової єдності, яка лише твориться..., а стиль стає більш «активним»... художнє мислення стає в основному стильовим» [6, с. 42]. Дослідники фактично жанр наближають до категорії стилю, наділяють його тематичною спрямованістю, тож не випадкова поява в новітніх розробках з теорії літератури поняття «жанровий зміст».

Щодо визначення поняття жанровий зміст, то в літературознавстві наразі не існує єдиного виваженого твердження. З давнини точиться дискусія щодо наповнення поняття «жанровий зміст». Ще Платон пропонував розрізнити у творі словесного мистецтва «як і що ми говоримо» («Держава»). Відтоді й утвердилася думка про взаємозв'язок змісту й форми твору, які є суто розумовими абстракціями. Г. Гегель писав, що зміст є не що інше, як перехід форми у зміст, а форма є не що інше, як перехід змісту у форму

[4, с. 389]. Отже, будь-який зміст – формований, а форма – змістовна. Ю. Лотман у праці «Структура художнього тексту» (1970) указував, що дуалізм форми і змісту має бути замінений поняттям ідеї, що реалізує себе в адекватній структурі та не існує поза цією структурою. Зміна структури донесе до читача або глядача іншу ідею [16, с. 10]. Дослідник стверджував, що неможливо досягнути ідею, відірвану від авторської системи моделювання світу, від структури твору. Ідея не міститься в якихось, навіть удало дібраних цитатах, а виражається у всій художній структурі. Ідея в структурі – завжди модель, бо вона відтворює образ дійсності. Поза структурою ідея не мислима. І, як наслідок, неможливо механічно розчленувати художній твір на зміст і форму, бо зміст завжди знаходить формальне вираження, а форма теж несе певний зміст.

Російська дослідниця М. Крошнева теж аналізує художній твір у формально-змістовому аспекті, стверджуючи, що до змістових компонентів художнього твору належать тема, характери, обставини, проблема, ідея, до формальних – стиль, жанр, композиція, художня мова, ритм, змістово-формальних – фабула, сюжет, конфлікт [10, с. 8]. Дослідниця дотримується чіткого змістово-формального поділу, що, на нашу думку, є досить категоричним і потребує уточнення.

Український літературознавець А. Ткаченко використовує поняття «формозміст» і «змістоформа», підкреслюючи неподільність змісту й форми: «Літературний твір є такою функціонально рухомою системою зв'язків, де кожен елемент, взаємодіючи з іншими, переносить на них свою енергію і навпаки, а всі разом вони індукують значно сильніше і якісно інше світло, ніж кожен зокрема. Це й витворює художню напругу формозмісту. Або ж змістоформи...» [20, с. 142]. Дослідник виділяє такі елементи змісту, або ж змістові прояви художньої форми: тема (тематика), проблема (проблематика), ідея (художня, мистецька), а у більш розширеному трактуванні також – тенденція, пафос, конфлікт, родовий і жанровий зміст, фабула. До елементів форми, або ж формальних проявів художнього змісту він відносить: сюжет, композицію, художню мову. Усі елементи (з погляду поезики) або ж чинники (з погляду стилю) формозмісту виступають не відокремлено, а сукупно, в найрізноманітніших поєднаннях, що й визначає стильові особливості тексту [20, с. 147]. Жанровий зміст, на думку критика, належить до змістовних проявів художньої форми, які сам дослідник називає елементами змісту, хоча потім обмовляється і стверджує, що для визначення стилю необхідне поєднання всіх чинників змісту і форми.

Поняття «жанровий зміст» тотожне «жанровій модальності». Жанрова модальність – це «властивість жанру, яка полягає у вираженні відношення змісту твору до об'єктивного світу, тематична характеристика художньої моделі залежно від встановленої нею вірогідності зображення, власне його можливості, дійсності чи необхідності» [12, с. 366]. Проявом жанрової модальності є жанровий пафос, який акумулюється в композиційно-мовленнєвій структурі твору, а також є визначальним чинником жанрового стилю. Через стиль жанрова модальність доводить до реципієнта змістове наповнення твору та виконує певну функцію (імагогічну, ідеологічну, виховну, повчальну). Іншими словами, жанрова модальність – це атрибутивна властивість жанру виражати усталене ставлення до будь-якого об'єкту своєї рефлексії [9, с. 12], вона ототожнюється зі змістовністю жанру, який може змінюватися протягом літературного розвитку.

Невід'ємною складовою жанрового змісту твору є наявність жанрової домінанти, яка стає визначальним чинником жанрового наповнення. При неправильно розставлених акцентах при визначенні жанрової домінанти твору може відбутися непорозуміння автора й читача, яке призведе до ідейної переакцентуації твору, його художнього па-

фосу. Сучасна українська дослідниця Н. Бернадська в роботі «Теорія роману як жанру в українському літературознавстві» (2005) визначає жанр як художнє ціле, в якому взаємодіють домінантні (більш-менш постійний набір ознак, які охоплюють різні рівні твору – від тематичного до сюжетно-композиційного та мовного) і змінні ознаки (система гнучких і рухливих варіативних елементів структури) [3, с. 4]. За основу літературного жанру вона бере жанрову домінанту, яка забезпечує жанровий кістяк, що сполучається з певними модифікаціями, які, у свою чергу, залежать від мислення, світовідчуття, психології окремого письменника, а також своєрідних рис – естетичних, історичних, національних – літератури певного періоду.

При аналізі художнього твору поряд з поняттям «жанровий зміст» функціонує поняття «стильовий зміст», вони певним чином перетинаються та взаємонакладаються. Стиль несе в собі певний стильовий зміст, тісно пов'язаний із жанровим змістом, що є важливим фактором при визначенні стилю. Стильовий зміст у вузькому значенні – це суто мовний зміст твору (принципи й форми використання мови в художній літературі, організація, семантика й функціонування мовних одиниць, використання засобами мови зображувально-виражальних можливостей), у широкому – це формозміст (форма), що несе змістове навантаження, яке виходить далеко за межі мови, тобто має й надмовне значення. Наразі ми звертаємося до широкого визначення стильового змісту, оскільки аналіз художнього твору – це не лише пошук мовних одиниць, але й глибокий аналіз надмовних елементів. Проявляється «стильовий зміст» як на рівні окремого твору, так і у творчості певного автора, течій та напрямів і формується під впливом тематики-проблематики твору, образної системи, світосприйняття автора, поетики твору, авторської позиції, інтонації твору, власне стилістичних елементів твору та ін.

Для стилю характерна наявність стильових домінант. Стильова (стилістична) домінанта – визначальний елемент художнього стилю, якому підпорядковані всі інші. Функцію стильової домінанти може виконувати будь-який складник твору: монолог, художній засіб (метафора, метонімія тощо), будова вірша, засоби інструментування тощо. Стильовими домінантами можуть ставати і загальні характеристики художньої форми (сюжетність, описовість, психологізм, фантастика, монологізм, вірш, проза, номінативність, риторичність тощо).

Таким чином, між стилями та жанрами існує найтісніший зв'язок. Стиль виявляє себе через жанр, а жанр є одним з носіїв стилю (О. Соколов). Про взаємозв'язок стилів і жанрів свідчить те, що носії стильового змісту твору та жанрового змісту твору можуть збігатися. Наприклад, художній образ світу, тип проблематики, концепція героя, ставлення до слова, композиційні особливості, засоби вираження авторської позиції тощо є ознаками не тільки певного жанру, а й стилю. Жанр є носієм характерних загальних й індивідуальних особливостей стилю, водночас стиль зумовлює жанрову систему доби, періоду чи окремого письменника засобами світоглядної змістовності. При аналізі літературного твору важливу роль відіграють жанрові та стильові домінанти, які стають визначальними чинниками жанрового та стильового наповнення і можуть виявлятися на формальному та змістовому рівні. Домінантними можуть ставати й стильові, і жанрові складники та характеристики художньої форми: монологи, художні засоби, будова вірша, описовість, психологізм, фантастика, монологізм, номінативність, риторичність. Аналіз індивідуального стилю письменника передбачає проведення морфологічного аналізу стилю (тематика, ейдологія, композиція, мова, стильові константи та домінанти) та визначення особливостей жанрової системи (формозмістові показники: тематика, проблематика, тенденція, пафос, конфлікт, родовий і жанровий зміст тощо), які певним чином збігаються та взаємонакладаються. В основу по-

нять «своєрідність творчості письменника», «особливості поетики автора» покладена категорія стилю, що реалізується через категорію жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальбуров Э.А. Взаимодействие художественного и философского слова в аспекте дискурса / Э.А. Бальбуров // Критика и семиотика. – Новосибирск, 2006. – Вып. 10. – С. 46-51.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
3. Бернадська Н.І. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спеціальність 10.01.06 «Теорія літератури» / Н.І. Бернадська. – К., 2005. – 36 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Лекции по эстетике: в 2 т. / Г.В.Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1999. – Т.1. – 1999. – 622 с.
5. Гиршман М.М. Литературное произведение: теория и практика анализа / М.М. Гиршман. – М.: Высш. шк., 1991. – 160 с.
6. Гиршман М.М. Диалектика взаимосвязи жанра и стиля в художественной целостности / М.М. Гиршман // М.М. Гиршман, Н.Р. Лысенко. Взаимодействие метода, стиля и жанра в советской литературе. – Свердловск: Изд-во Свердловского гос. пед. ин-та, 1988. – С.36-43.
7. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика: Избр. тр. / В.М. Жирмунский. – М.: Наука, 1977. – 407 с.
8. Зырянов О.В. Эволюция жанрового сознания русской лирики: феноменологический аспект / О.В. Зырянов. – Екатеринбург: Изд-во Уральского гос. ун-та, 2003. – 87 с.
9. Іванюк Б.П. Жанрологічний словник: Лірика / Б.П. Іванюк. – Чернівці: Рута, 2001. – 92 с.
10. Крошнева М.Е. Теория литературы: [учебное пособие] / М.Е. Крошнева. – Ульяновск: УлГТУ, 2007. – 103 с.
11. Лейдерман Н.Л. Стиль литературного произведения (Теория. Практикум) / Н.Л. Лейдерман, О.А. Скрипова. – Екатеринбург: Изд-во АМБ, 2004. – 184 с.
12. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / [автор-укладач Ю.І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – 608 с.
13. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [наук. ред. Волков А.Р. та ін.]. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
14. Лесин В.М. Литературоведческие термины: Справочник / В.М. Лесин. – К. : Рад. шк., 1985. – 251 с.
15. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы / Д.С. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 360 с.
16. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
17. Науменко А. Філологічний аналіз тексту (Основи лінгвопоетики): [навч. посіб. для студентів ВНЗ] / А. Науменко. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 416 с.
18. Поспелов Г.Н. Проблемы литературного стиля / Г.Н. Поспелов. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1970. – 330 с.
19. Сакулин П.Н. Филология и культурология / П.Н. Сакулин. – М.: Высш. шк., 1990. – 239 с.
20. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): [підручник для гуманітаріїв] / А.О. Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.
21. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика / Б.В. Томашевский. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 334 с.
22. Тюпа В.И. Аналитика художественного: Введение в литературоведческий анализ / В.И. Тюпа. – М. : Лабиринт, 2001. – 192 с.

23. Уэллек Р. Теория литературы / Р. Уэллек, О. Уоррен. – М. : Прогресс, 1978. – 325 с.
24. Эйдинова В.В. Стиль художника: Концепция стиля в литературной критике 20-х годов / В.В. Эйдинова. – М. : Худ. лит., 1991. – 285 с.
25. Эсалнек А.Я. Основы литературоведения. Анализ художественного произведения: [учеб. пособие] / А.Я. Эсалнек. – М. : Флинта: Наука, 2001. – 112 с.

Татьяна Кушнирова

ВЗАИМОСВЯЗЬ КАТЕГОРИЙ «ЖАНР» И «СТИЛЬ» В СТРУКТУРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье рассматриваются проблемы изучения жанра и стиля как литературоведческих категорий, выделяются их характерные черты, структурное наполнение. Прослеживается взаимосвязь данных категорий на формально-содержательном уровне, рассматриваются особенности жанрового и стилевого содержания. Анализируются особенности жанровых и стилевых доминант, их сближение и взаимопроникновение.

Ключевые слова: жанр, стиль, жанровое содержание, стилевое содержание, жанровая, стилевая доминанта.

Tetyana Kushnirova

CORRELATION OF THE CATEGORIES 'GENRE' AND 'STYLE' IN THE WORK OF ART STRUCTURE

The article deals with the problems of genre and style as literary criticism, categories studying their characteristic features, structural filling are allocated. The interrelation of the given categories on the formal-substantial level is traced, the features of the genre and style maintenance are considered. The characteristics of genre and style dominants, their convergence and interpenetration are analyzed.

Keywords: genre, style, genre sense, the style maintenance, genre style dominant.

Одержано 07.10.2009 р., рекомендовано до друку 15.12.2009 р.